

Марица Радојичић, МА

Оригинални научни рад

marica.radojicic94@gmail.com

Original scientific paper

Самостални истраживач

DOI: 10.5281/zenodo.3773370

Слика о животу југословенске краљице Марије Карађорђевић

Апстракт: О личности краљице Марије Карађорђевић није много писано ни у југословенској ни у српској историографији. Краљичино име је у историографији најчешће помињано уз име краља Александра, без посебног осврта на њено ангажовање. Осим тога, постојећа литература прожета је извесним величањем њене личности, те више нагиње публицистици него научној историографији, будући да занемарује и методолошке принципе историјске науке. Користећи архивску грађу, покушали смо да у овом раду о краљици кажемо нешто више, ставивши акценте на њено порекло, живот пре удаје, баштину коју је донела у Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца, породични живот и атмосферу до краљеве погибије, краљичин живот у периоду удовиштва, тадашњу њену улогу и слику коју су њој стицали савременици. Истовремено, желели смо да укажемо на потребу подробнијих истраживања.

Кључне речи: Краљевина СХС, Румунија, краљ Александар, принцеза Марија, краљица Мајка, Канцеларија краљице Марије, Други светски рат, емиграција, Лондон.

Принцеза Марија, треће дете румунског краљевског пара краља Фердинанда (1914–1927) и Марије Хоенцолерн-Сигмаринген, рођена је крајем децембра 1899. по „старом“, или 9. јануара 1900. године по „новом“ календару, у кући своје баке по мајци, војвоткиње Сакс-Кобург-Гота.¹ У кругу породице звали су је Мињон, по називу истоимене опере, даване у Готи у ноћи њеног рођења.²

¹ Милица Бодрожић, „Краљица Марија Карађорђевић од 1922. до 1940“, *Зборник радова X конгреса СИЈ*, Група аутора, (Београд: Завод за уџбенике, 1998), 437.

² Александар Ђ. Маринковић, *Женидба краља Александра Карађорђевића*, (Београд: Вајат 2004) 71.

Расла је поред сестара, Јелисавете и Илеане, и браће Карола, будућег краља, (1930–1940) и Николе. Како је истицала њена мајка, била је надасве спокојно, стрпљиво, неамбициозно и штедљиво дете, са развијеним осећајем милосрђа и хуманости. Карактеристичан је један детаљ из њеног детињства, који је у свом раду забележио Дејан Николић, написавши како се принцеза, играјући се у очевом кабинету, посвађала са сестром Илеаном око лутке, примивши у овој дечијој расправи и ударац. Иако је отац захтевао да сестри узврати на исти начин, она ју је пољубила, рекавши да то „више боли“.³

Окружена енглеским дадиљама и учитељима, детињство је провела на двору у Синаји, у Карпатима, будући да је њен отац Фердинанд требало да наследи престо од свог стрица Карола I.⁴ Важну улогу у формирању принцезине личности имале су њена мајка краљица Марија, позната као жена велике интелигенције и уметничког дара, затим супруга краља Карола I краљица Јелисавета, талентовани писац и инспиратор добротворног рада. У таквој атмосфери је и млада принцеза испољавала склоност ка уметности, нарочито сликарству и вајарству. Током Великог рата, иако је имала само 16 година, као медицинска сестра је отишла на фронт, у болницу своје мајке „Краљица Марија“. По завршетку рата, школовање је наставила у школи Хатфилд, у близини Аскота, у Енглеској, посвећујући се природним наукама. Волела је природу и биље, а према сећању краља Петра II нарочито љиљане, јер су као цвеће мирни и сталожени, управо попут ње. Као члану владарске породице, било јој је важно познавање језика, те је, поред румунског и немачког, научила дипломатске језике међуратног периода, француски и енглески. Бавила се спортом, волела аутомобилизам, јахање и тенис.⁵ Слично другим тадашњим принцезама, била је заокупљена разним делатностима, будући да је и од ње очекивано да буде достојан представник владарске куће. Ове

³ Дејан Николић, *Српске краљице и царице*, (Деспотовац: Народна библиотека Ресавска школа, 2009), 264.

⁴ *Живот једног краља: мемоари Петра II Карађорђевића*, прир. Василије Калезић (Београд: Ново дело, 1990), 19.

⁵ Николић, *Српске краљице и царице*, 253.

су обавезе утицале умногоме на њен потоњи живот, те је у својој 22. години постала најпре вереница, а потом супруга Александра Карађорђевића.

Питање брака краља Александра није било толико ствар његових емоција и емоција принцезе Марије колико део дипломатије и регионалне политике коју су у оквиру Мале Антанте водиле Краљевина Румунија и Краљевин СХС.⁶ Идеја и прве назнаке могућег брака јавиле су се још у време Мировне конференције у Паризу јануара 1919. године. Од међународног значаја је била и чињеница да је румунска владарска породица Хоенцолерн-Сигмаринген била у блиским родбинским везама са дворовима Енглеске, Немачке, Русије, Шпаније и Португалије,⁷ што је била добра прилика за додатну афирмацију једне „народне династије“, каква је била династија Карађорђевића.

Разговори о браку трпели су због проблема разграничења између две суседне државе, али је он дипломатским деловањем решен, па је веридба обављена 9. јануара 1922. године, на принцезин 22. рођендан.⁸ Румунски двор је био задовољан, а невестина мајка, краљица Марија, наводно се радовала што јој се кћер удаје за човека већ поштованог због храбрости показане у рату, војничких и дипломатских способности. У складу са обичајима и због прикладности, изразила је наду да ће румунска принцеза, „врлинама стеченим у свом дому“, постати „истинска мати свог народа“.⁹ С друге стране, према сведочењу Јеше Дамјановића, маршала Двора Краљевине СХС, одлука Александра Карађорђевића да се ожени управо румунском принцезом била је „најсјајнији, најсретнији и највећи добитак“.

¹⁰ Како је пренео Добра Митровић, председник Београдске општине, југословенска престоница је клицала: „Живело њено краљевско величанство принцеза Марија“.¹¹

⁶ О Малој Антанти више: Милан Ванку, *Мала Антанта 1920–1938*, (Титово Ужице: Димитрије Туцовић, 1969).

⁷ Даница Чоловић, Срђан Чоловић, *Марија Карађорђевић – Краљица мајка*, (Београд: Архив Србије, 2001), 17.

⁸ Маринковић, *Женидба краља Александра Карађорђевића*, 48.

⁹ Маринковић, *Женидба краља Александра Карађорђевића*, 50–51.

¹⁰ Маринковић, *Женидба краља Александра Карађорђевића*, 75.

¹¹ Чоловић, *Чоловић, Марија Карађорђевић – Краљица мајка*, 30–31.

Пруживши руку краљу Александру 8. јуна 1922. године у Саборној цркви Светог Архангела Михаила, дотадашња принцеза Марија постала је југословенска краљица Марија и део народа који је из Великог рата изашао са новим границама, потребама и стремљењима. Младенце је венчао патријарх Димитрије; венчани кум био је Џорџ V, кога је заступао принц Алберт, војвода од Јорка, кнез Арсен Карађорђевић био је „стари сват“, принцезин брат Никола – „ручни девер“, а „барјактар“, по краљевој жељи, Михаило Шибалић из Никшића, чији је носио барјак краљевом оцу, тадашњем кнезу Петру, на венчању са кнегињом Зорком 1883. године.¹² Енглеско кумство дало је венчању међународни значај, доприносећи и извесном смањењу подозрења према Карађорђевићима, зачетог у Великој Британији у време Мајског преврата и насилне смене не престола. Уз то, оно је било и велики европски догађај, због чега су о његовој важности и венчаним церемонијама опширно извештавали европски новинари. Званични документ о венчању, тзв. „Венчаница“, чува се у Архиву Србије; калиграфски је исписан на белој свили, са својеручно исписаним благословом патријарха Димитрија.¹³

Како је забележила краљева биографкиња Клод Елан, краљица Марија је била супруга човеку велике идеје, коме је војнички шатор био друга кућа и који је, по њеним речима и по мишљењу многих савременика, државом управљао као касарном. Истовремено, била је краљица народу у коме су доминирали сељаштво и војска, а демократија представљала једину врлину.¹⁴

Првобитно место становања краљевског пара био је Двор у Добричиној улици, који се налазио у државном власништву. Од 1924. године почела је изградња комплекса на Дедињу, тзв. Новог или Белог двора, осмишљеног у српско-византијском стилу, који је био спреман за усељење 1928/1929. године.¹⁵

¹² Чоловић, Чоловић, *Марија Карађорђевић – Краљица мајка*, 33.

¹³ Чоловић, Чоловић, *Марија Карађорђевић – Краљица мајка*, 34.

¹⁴ Клод Елан, *Живот и смрт Александра I краља Југославије*, (Београд: Ново дело, 1988), 29

¹⁵ Бранислав Глигоријевић, *Краљ Александар Карађорђевић у европској политици*, (Београд: ЗУНС, 2002), 171–172.

Краљевски пар је своје прво дете добио 6. септембра 1923. године,¹⁶ осигуравши континуитет у наслеђивању престола, јер је и Краљевина, на велику радост бројних њених грађана, првенствено из српског народа, добила престолонаследника. Чин крштења свечано је обављен 21. октобра исте године у краљевској капели у Београду, а престолонаследник је добио име Петар, по деди, краљу Петру I. Краљица ће се као мајка остварити још два пута родивши Томислава 1928, а Андреја 1929. године - оба пута на велике православне празнике, Благовести и Видовдан.

Краљ Александар је уочи рођења краљевића поклонио супрузи вилу Сувобор на Бледу, где су боравили у време летњих врућина,¹⁷ а нешто касније истој сврси ће служити и вила Милочер на Јадранском приморју, која је краљици била једно од омиљених места за одмор.¹⁸ Рођење престолонаследника обележено је и другим даривањима, што је такође било уобичајено у владарским породицама, те је – из захвалности Богу на породу – дат прилог Хигијенском заводу у Скопљу, инвестирано је у довод пијаће воде у Штимљу, помогнуто је оснивање Дома Милосрђа, као и изградња православне цркве Св. Архангела Михаила у Штимљу. Помоћ је дата и манастиру Сопоћани.¹⁹

Живот у краљевском дому био је уређен по тзв. „Породичном правилнику“, важећем за чланове краљевског дома, који су чинили: краљ, краљица, њихова три сина, принц Ђорђе, краљев рођени брат и бивши престолонаследник, кнез Арсен, рођени брат краља Петра и стриц краља Александра, затим кнез Павле, син кнеза Арсена, са супругом кнегињом Олгом, њихови синови и женска деца. По измењеном „Правилнику“, усвојеном априла 1930. године, који је требало да има трајну важност, краљ је имао апсолутну власт над својом породицом, чији су чланови морали да за све своје одлуке добију његово одобрење.²⁰

¹⁶ Živko Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji (1921–1930) Knj. 1*, (Beograd: Arhiv Jugoslavije, 1986), 185.

¹⁷ Глигоријевић, *Краљ Александар Карађорђевић у европској политици*, 173.

¹⁸ Елан, *Живот и смрт Александра I краља Југославије*, 28.

¹⁹ Чоловић, Чоловић, *Марија Карађорђевић – Краљица мајка*, 41.

²⁰ Глигоријевић, *Краљ Александар Карађорђевић у европској политици*, 174.

У јавности је плански стваран утисак да је краљица задовољна својим животом и улогом, те да у сваком погледу представља оличење скромности, желећи изнад свега оно што и било која друга „просечна жена“. Према писању листа *Време*, у тексту „Краљичини дани“, објављеном 8. марта 1925. године, и она је управљала газдинством, у суштини својом кућом. Јер, „њен сан није сјајни двор, где буче оркестри и ври раскошни живот“, а „није јој ни на крај памети да од свог дома ствара гнездо луксузне забаве.“

Брак југословенског суверена био је, по увреженом мишљењу, добар и могао је послужити као узор грађанског брака у земљи. Како је истицала Клод Елан, родитељи су се, као и сваки други, брижно старали о васпитању тројице синова.²¹ Према сећању краља Петра II, сама краљица била је нежна и мирна особа, нарочито „попустљива према деци“, без обзира што је „некад могла да буде веома строга.“²² Доследна у васпитавању синова, настојала је да их научи правилима опхођења према друштву и околини. Уз све жеље да им пружи радосно детињство, није заобилазила развијање свести о државничкој одговорности, и љубави према народу и отаџбини, нарочито код најстаријег сина Петра. Осим тога, волела је да јој синови што чешће буду у друштву „обичне“ деце. Трудећи се и да их научи хуманости, краљевски пар их је од најранијих дана постављао за покровитеље добротворних и културно-просветних организација и друштава.²³

Остварена као мајка, свесна мајчинских и владарских дужности, краљица је – према сведочењу Петра II – поводом празника „Материце“ сваке године организовала свечани пријем, угошћујући и даривајући том приликом мноштво деце. У том контексту је помагала и иницијативе за подизање свести о потреби хигијенске и здравствене неге новорођенчади, социјалне заштите сиромашне деце и збрињавању сирочади. Њен живот, нужно испуњен различитим манифестацијама, чајанкама, баловима и „свечаним“ отварањима, подразумевао је пажљиво планирање радног дана, који је најчешће почињао врло рано. Уколико

²¹ Елан, *Живот и смрт Александра I краља Југославије*, 72.

²² *Живот једног краља: мемоари Петра II Карађорђевића*, 19.

²³ Чоловић, Чоловић, *Марија Карађорђевић – Краљица мајка*, 66–67.

током преподнева није имала примања, посвећивала се кући и деци, одређивала дворски мени и силазила до обе дворске кухиње ради контролисања припрема за ручак. Често је свраћала и у једну велику собу, у коју су одлагани „дарови из народа“, примљени на дан венчања и другим пригодама, што је чинило својеврсни њен етнографски музеј, испуњен кујунцијским радовима, скупоценим, а због уграђеног злата и драгог камења тешким женским појасевима, бакарним украсима, иконама у сребру, прикупљаним из свих крајева Краљевине, орманима са женским костимима из целе земље, богато везеним сребром и златом.²⁴ У тзв. „Сељачкој кући“, која је била део дворског комплекса, краљица се бавила уметношћу и радо се одмарала. Волела је да сама управља аутомобилом, те је често и краља Александра „извозила у шетњу“, правећи му друштво и у лову и риболову.²⁵ Како је политика, по свему судећи, готово уопште није занимала,²⁶ првенствено се понашала као одана и пажљива супруга, што је у патријархалној средини изазивало велике симпатије. Уз то, краљ и краљица су заједно обилазили државу, упознајући се на тај начин са њеним проблемима. Чувено је, на пример, било њихово путовање из 1925. године, започето 12. септембра, преко Скопља, кроз Метохију до Црне Горе. У Београд су се пак вратили преко Дубровника, Сплита, Шибеника и Загреба.²⁷ Краљица је била у друштву дворске даме Ели Хацић, а како се краљевски пар барем на кратко време задржавао у већим градовима, најпре у Скопљу, добијала је букете цвећа и бивала окружена сељацима, који су је засипали воћем и нудили оним што су имали.²⁸ Како је пролазак краљевског пара сам по себи сензација, мештани су им клицали, љубили руке и чак плакали од радости. У краљевом родном граду Цетињу, краљица је

²⁴ Бодрожић, „Краљица Марија Карађорђевић од 1922. до 1940“, 437.

²⁵ Елан, *Живот и смрт Александра I краља Југославије*, 72.

²⁶ Нисмо пронашли историјске изворе који сведоче супротно, а да се односе на период за живота краља Александра. Након његове погибије, та је чињеница дискутабилна, због различитих сведочанстава краљичних савременика.

²⁷ Ово путовање, привукло је пажњу историчара Јована Поповића, који је трагом новинских извештаја, дневних листова „Време“ и „Политика“ сачинио слику краљевског пута.

²⁸ Јован П. Поповић, *Посјете краља Александра Црној Гори 1925 и 1932. године*, (Подгорица: Књижевна задруга Српског народног вијећа, 2012), 40-43.

очарала Црногорце, појавивши се управо у црногорској народној ношњи.²⁹ Краља Александра је повремено пратила и на међудржавним сусретима, попут „мировне мисије“ током које су 1933. године обишли Грчку, Бугарску и Турску, сусревши се и са „оцем“ модерне турске државе, Кемал-пашом Ататурком.³⁰

На дан венчања краљевског пара, као посебна организациона јединица основан је Фонд краљеве канцеларије, „са циљем да се путем награде, помоћи, похвалнице и слично, даје признање, за истакнуте успехе, на моралном, културном и грађанско-васпитном напретку народном“.³¹ Краљица је од тада, заједно са краљем Александром, била покровитељ и заштитник различитих хуманитарних, добротворних и културно-просветних организација и институција: Друштва Црвеног крста, Друштва кнегиње Љубице, Друштва кнегиње Зорке и бројних других друштава и удружења. Њихове активности углавном су биле усмерене на помагање школа и домова, стипендирање сиромашних ђака и студената, обнављање и подизање манастира и црква. Не може се говорити о прецизно утврђеном броју организација и друштава, али он сигурно није био мали, а већина је била помагана из фонда Краљеве канцеларије. Оваква пракса постојала је све до 1934. године, када је краљица преузела бригу о добротворним, хуманитарним организацијама и институцијама. Годину дана после краљеве погибиије, 1935, основана је и Канцеларија краљице Марије, са циљем да у разним облицима помаже сиромашним грађанима Краљевине. Поље деловања било је широко, обухватајући и најмлађе и њихове мајке, а тежило се омогућавању основних животних услова, грађењу болница, неговању старих, збрињавању болесних, нарочито од тада „опаких болести“ – туберкулозе и рака. У сиромашној држави требало је подржати младе нараштаје, због чега је доста пажње

²⁹ Поповић, *Посјете краља Александра Црној Гори 1925 и 1932. године*, 186.

³⁰ Милан Јовановић Стоимировић, један од истакнутих радикала, водећих људи Централног пресбиороа (ЦПБ) и информативне агенције „Авала“, забележио је неколико година касније исповест једног турског новинара о речима које је Кемал-паша Ататурк упутио краљу Александру на рачун краљичиног изгледа. По том сведочењу, „отац свих Турака“ није могао да се начуди краљичиној трапавости и неелеганцији, те је упитао краља где је „нашао ту жену“, на шта је наводно одговорио: „Али, кад сам је узео, она није била таква“ (Милан Ј. Стоимировић, *Дневник 1936–1941*, (Нови Сад: Матица српска, 2000), 119).

³¹ Василије Косић, *Инвентар. Двор Краљевине Југославије 1919–1948*, (Београд: Архив Југославије, 2003).

посвећивано најмлађима. Пружана је потпора организацијама и друштвима, у циљу да се они нахране и обуку, те да им се обезбеди смештај. Канцеларија је тако постала нека врста уточишта, коме су се становници могли обратити за помоћ. Колико је била разграната њена делатност показује преко 50 фасцикли архивских докумената, заосталих из рада Канцеларије, а испуњени добрим делом најразличитијим молбама. Притом, треба истаћи да се у свакој од ових фасцикли налази између 1.000 и 2.000 докумената. Молбе за помоћ стизале су од болесника и њихових породица, нарочито оних које су страдале од туберкулозе, „болести сиромашних“. Ради њеног сузбијања и лечења оболелих требало је радити на обезбеђивању лечилишта и упућивању болесника у санаторијуме и бање. Краљица се отуда повезала са разним организацијама и друштвима које су се такође бавиле хуманитарним и добротворним радом. О овој њеној делатности сведочи мноштво извештаја, записници са седница и састанака, позиви на добротворне манифестације и славе, бројне захвалнице за указану помоћ. Постојање Канцеларије краљице Марије је из тог разлога наглашавало краљичино разумевање за проблеме сиромашних и болесних грађана, због чега је и у слици која је о њој стварана управо овај аспект био доминантан јер она није била само мајка својој деци него и свим становницима Краљевине који су тражили помоћ.

Иако се оваква врста друштвеног ангажовања углавном и очекивала од припадница европских владарских кућа, у југословенској краљевини је грађење такве представе било олакшано чињеницом да је краљица Марија доиста била првенствено окренута својој породици и да се јавно није укључивала у политичка дешавања. Према многим мишљењима, изнетим у историјским изворима и литератури, била је оличење скромности и племенитости. Краљ Петар II се сећао и да је носила једноставне тоалете, у млађим данима пастелних боја, које су одговарале њеном нежном тену.³² Принц Ђорђе је пак у својим сећањима записао да је престоничким улицама годинама ишла у истом зимском капуту, а да је на баловима и свечаним пријемима била једноставније одевена од многих других

³² *Живот једног краља: мемоари Петра II Карађорђевића*, 20.

званица, због чега ју је и сам поштовао. Према успоменама Стеве Жигона, чија је тетка Ангела била краљичина собарица, па ју је и сам понекад виђао, „прва дама“ Краљевине Југославије била је изузетно пажљива и према послузи. Према његовој тврдњи, „краљица је била омиљена, племенита, драга, брижна мајка, добра супруга“.³³

Краљевом прераном смрћу 9. октобра 1934. године породична хармонија је нарушена, а живот на двору добио је нове карактеристике. На основу одредаба Октроисаног устава и тестаментa Александра Карађорђевића, краљ је постао малолетни Петар, уз кога се налазило трочлано Намесништво, у коме је прво место припадало кнезу Павлу. Државом су се првих недеља након атентата у Марсеју виориле црне заставе, па чак и након званично одређеног датума, како је писала Клод Елан. Краљица је у знак жалости за мужем носила црнину две године, а грађани Југославије, патријархалног васпитања и традиционалних схватања о улози жене, све су је чешће називали „краљица Мајка“, што се види из разних дописа и извештаја који су јој упућивани. Може се рећи да су већ постојеће симпатије према њој увећане након краљеве погибије. Посебан сентимент развијен је према њој као повученој удовици, будући да се и у јавности појављивала све ређе. С обзиром на то да се као чланица владарске куће ипак морала ангажовати, добротворном раду се посветила још више него за живота краља Александра, трудећи се и да успомену на њега сачува неумањену. У том циљу је као приватна странка у судском процесу желела да се избори за правду, захтевајући казну за атентаторе. Ангажовала је бившег председника француске владе Пола Бонкура, али је под притиском сложених међународних околности била принуђена да одустане.³⁴ Савреницима се повремено чинило да је престајала да брине о себи. Гледајући, на пример, почетком 1936. године фотографије начињене приликом посете краљичиног брата Карола II, Милан Јовановић Стоимировић је забележио да је краљица била „јакко утојена и остарела, као да је почела да пати од срца или бубрега“. По његовим речима, требало је да смрша 10

³³ Чоловић, Чоловић, *Марија Карађорђевић – Краљица мајка*, 48.

³⁴ Глигоријевић, *Краљ Александар Карађорђевић у европској политици*, 333–334.

килограма да би изгледала боље.³⁵ Годину дана касније, 1937, у Двору је остала сама са сином Петром, будући да су краљевићи Томислав и Андреј упућени на школовање у Енглеску.

Међутим, према Нилу Балфуру и Сали Мекеј, биографима кнеза Павла, у то је време постојала сумња да је краљица имала амбицију да изврши пуч. С обзиром на то да није била члан Намесништва, већ тридесет дана после краљеве смрти је кнезу Павлу упутила документ под називом „Захтеви краљице Марије“, у коме је изнела шта сматра својим правима. Према сведочењу Милана Јовановића Стоимировић, по улицама су се могле чути приче о заверама генерала Петра Живковића и намерама да на чело Намесништва буде постављена краљица Марија.³⁶ Насупрот овим сумњама и претпоставкама, председник владе Милан Стојадиновић је написао у мемоарима да је још по краљичином доласку приметио њену скромност и снисходљивост, указавши притом и на трзавице у краљевској породици. По његовом мишљењу, биле су условљене притајеном жељом првог намесника и кнегиње Олге, амбициозне и сујетне, да период Намесништва буде од пролазног претворен у трајно стање.³⁷ Такође, тврдио је да су, због страха од незадовољства и могућег деловања краљице Марије, њој блиске особе биле под присмотром, док су њене одане дворске даме удаљаване. По њему, била је примећена и медијска изолација краља и краљице, насупрот многобројним фотографијама кнеза и кнегиње у југословенској штампи.³⁸ Резимирајући ситуацију након краљеве смрти, Милан Стојадиновић је писао како је у краљевском дому владао „отворен рат између краљице Мајке и кнегиње Олге, подземни рат кнеза против краљице, као и потајна жеља да се његов привремени положај, устали“.³⁹ Слично томе, Милан Јовановић Стоимировић је пренео једну опаску новинара Буда Швабића: „Олга воли паре, Марију оптужују да је пошла

³⁵ Стоимировић, *Дневник 1936–1941*, 24.

³⁶ Стоимировић, *Дневник 1936–1941*, 36-47.

³⁷ Milan Stojadinović, *Ni rat, ni pakt: Jugoslavija između dva rata*, (Beograd: Glas javnosti, 2002), 618.

³⁸ Stojadinović, *Ni rat, ni pakt: Jugoslavija između dva rata*, 626.

³⁹ Stojadinović, *Ni rat, ni pakt: Jugoslavija između dva rata*, 629.

стопама своје мајке“.⁴⁰ Познати историјски извори, међутим, сувише су оскудни да би све ове сумње, инсинуације и претпоставке могле бити или потврђене или потпуно одбачене.

Краљица је већ од 1937. године чешће путовала у Енглеску, како би обилазила синове, а и ради лечења, тачније операције жучи којој је морала да се подвргне и након које се никад није у потпуности опоравила. Почетком новог рата, крајем 1939. године, трајно се настанила у Енглеској, живећи најпре у стану у Лондону, а потом у провинцији, у месту Литл Грендседен, северно од Лондона, где је купила кућу. У том је раздобљу изражавала жаљење што није са краљем Петром II, редовно извештавајући кнеза Павла о бризи за сина и свом здравственом стању, те је – поред новца који јој је исплаћиван као удовици блаженопочившег краља – добијала извесне своте за лечење.⁴¹ Будући да се обруч око Краљевине Југославије све више стезао, позивала је народ да се ослободи субверзивних сила и уразуми, апелујући на Европу да се пробуди док још није касно.⁴² Поводом 27. марта 1941. године писала је краљу: „Нека Бог слије свој благослов на Тебе, сине мој, краљу, и на нашу милу отаџбину“⁴³.

Током Другог светског рата краљица Марија се поново бавила хуманитарним радом, трудећи се да народу у отаџбини помогне посредством две хуманитарне организације: Комитета југословенског Црвеног крста, основаног 1. јула 1941, и Хуманитарног друштва Свети Андреј Првозвани, основаног 1942. године.⁴⁴ Осим тога, требало је помоћи југословенске ратне заробљенике, заинтересовати светску јавност за страдање народа у земљи, повезати се са Међународним организацијама, како би се Југославији допремала помоћ: новац, одећа, средстава за хигијену, храна. Крајем новембра 1941. године, у циљу

⁴⁰ Стоимировић, *Дневник 1936–1941*, 80.

⁴¹ Нил Балфур, *Сели Мекеј, Кнез Павле Карађорђевић, једна закаснела биографија*, (Београд: Литера, 1990), 183.

⁴² АЈ, Фонд Централног пресбирора Председништва Министарског савета Краљевине Југославије (38). На речи које је краљица упутила Европи, ЦПБ је указао у кратком поверљивом прегледу стране штампе за 22. јун 1937. године, као и прегледу реакције страних листова на краљичину изјаву (АЈ, 38–100–236)

⁴³ Чоловић, Чоловић, *Марија Карађорђевић – Краљица мајка*, 97.

⁴⁴ Чоловић, Чоловић, *Марија Карађорђевић – Краљица мајка*, 107.

моралног уздизања југословенског народа, одржала је говор преко радија, упућен мајкама, женама, кћерима и сестрама.⁴⁵

У емиграцији су тих ратних година организована молепствија за Југославију, одржавана у Вестминстерској опатији, под покровитељством краља и краљице установљена је енглеско-југословенска недеља у Кембриџу, држана су благодарења за дане попут рођендана чланова краљевске породице или православних празника, обележаване су годишњице „27. марта“, истицани трагични догађаји какво је било стрељање грађана Крагујевца... Често одсуствујући са оваквих јавних дешавања, краљица се правдала здравственом слабошћу.

Југословенска политичка емиграција била је при ставу да је краљица Марија, која до рата наводно никада није имала политичких амбиција, умногоме утицала на сина, те да је и сама била одговорна за сплетке и кризе, кроз које је пролазила краљевска влада у Лондону, будући да није разумела тежину положаја у коме се нашао краљ Петар II. Према мишљењима појединаца попут Милана Гавриловића, првака земљорадничке странке, била је под католичким утицајем. Штавише, рођена као католикиња, када је било речи о помоћи, слала ју је првенствено католицима, док Србима није била наклоњена.⁴⁶ Једном приликом, током лета 1943. године, казао је Милану Гролу да је краљица „остала у католичком осећају“ и да је све што је донела на Двор било католичко.⁴⁷ Уплићући се у политику, изазивала је неповерење, што јој је нарочито замерао Милан Грол, пишући о њој као о жени која свој положај злоупотребљава, морално и материјално. На згражавање јавности, у октобру 1943. године купила је још једну кућу, а поменути министар је забележио у дневнику: „Срамота је колики је наш пад, као политичких људи у емиграцији, и преко нас земље, погоршан свим, што је та жена и син јој рђаво васпитан, и рђаво од ње саветован, чинила од првог дана нашег доласка овде“.⁴⁸

⁴⁵ Коста С. Павловић, *Ратни дневник 1941 – 1945*, (Београд: Службени гласник, 2011), 58.

⁴⁶ Milan Gavrilović, *Londonski dnevnik*, (Beograd: Žagor, 2013), 43–44.

⁴⁷ Milan Grol, *Londonski dnevnik 1941–1945*, (Beograd: Filip Višnjić, 1990), 458.

⁴⁸ Grol, *Londonski dnevnik 1941–1945*, 528.

Велику полемику у краљевској породици и југословенској политичкој емиграцији изазвала је вест о краљевој женидби грчком принцем Александром. Југословенска, превасходно српска емиграција била је тим поводом у неизвесности пуне две године, од лета 1942. до венчања младог пара 20. марта 1944. године. Питање брака склопљеног за време рата, касније је довело до разилажења мајке и сина. Према сведочењу Слободана Јовановића, краљица је најпре дала пристанак за краљеву веридбу, потом и женидбу, јер јој се то „чинио као једини могући избор“. Краља је требало оженити принцем православне вероисповести, тим пре што је њена отаџбина била пријатељски сусед и што су две земље имале сличне интересе. Међутим, превидела је да се краљ не сме женити током рата, јер народ и земља, „огрезли у крви“, то не би разумели, чиме би краљевој популарности био задат тежак ударац.⁴⁹ Када је до венчања, и поред противљења, ипак дошло, краљица је одбила да му присуствује, наставши једноставно оправдање. Након тога све се ређе виђала са сином. Сматрајући да му, после одлуке да средином 1944. године повери владу Ивану Шубашићу, више није стало до престола, истакла је чак кандидатуру краљевића Томислава.⁵⁰ Напокон, током 1945. године из њене су се околине шириле вести да је краљев живот у опасности.⁵¹

Било је јасно да су мајка и син у рђавим односима, са чим је, на несрећу, била упозната јавност. Краљица је замерала сину почињене грешке, напуштања домовине онда када је требало да остане и зато што се није вратио у земљу када му је саветовано, заборављајући да му је својевремено давала подршку и подстицала га на женидбу. У време када је та идеја разматрана ни сама му није саветовала да иде у земљу, али се говорило да га је под утицајем католика из своје близине одвраћала од сарадње са Дражом Михаиловићем. Приликом саветовања да јој је место уз сина, једном је приликом 1945. године „отворила душу“, проговоривши о тежини њихових односа. Посредно преносећи њене речи, Коста Павловић је забележио: „Ја сам са своје стране све учинила. Прешла сам преко свега, и решила

⁴⁹ Слободан Јовановић, *Слободан Јовановић у емиграцији – разговори и записи*, (Београд: Службени лист СРЈ, Досије, 1993), 179–180.

⁵⁰ Павловић, *Ратни дневник 1941 – 1945*, 476–479.

⁵¹ Коста С. Павловић, *Лондонски дневник 1945–1946*, (Београд: Историјски архив, 2017), 33.

сам да одем до њега. Отишла сам у Апергровнер Стрит. Он ме примио у своме кабинету, стајао за столом. Није ми пружио руку, и рекао ми је да могу да седнем. Села сам, он је остао да стоји. Проговорили смо неколико речи свега. Он ми је тада рекао да мора за моменат да изађе из собе да нешто телефонира и да ће се вратити за који минут. Изашао је. Чекала сам стрпљиво пола часа. Тада је ушао један официр који ми је јавио да краљ жали, али морао је да изађе. Отишла сам... Морала сам да се оперишем, и известила сам га о томе. Операција је била врло озбиљна. За све то време док сам била у болници, питао је једном како се осећам, телефоном. Јавио је једном да ће доћи да ме обиђе, и у последњем тренутку известио да не може, јер мора да оде на аеродром, да обиђе свој лични авион. После овога ништа не могу.“⁵²

Како јој је краљ ускратио апанажу, краљица је у октобру 1945. године затражила оно што јој је одузето од апанаже (36.400 фунти). Скандал је одјекнуо у јавности, изазивајући незадовољство југословенске емиграције због још једна срамоте.⁵³

Краљичино здравствено стање је од 1950. бивало упадљиво лошије, те је било јасно да се никада није потпуно опоравила од операције коју је имала још 1938. године. Слабије се кретала, а да би имала довољно средстава за живот продавала је накит, будући да је краљевској породици 1947. године одузета целокупна имовина у земљи. Две године раније, на снагу је ступила и забрана повратка у земљу. Један од последњих краљичиних „излазака у свет“ представљало је путовање у Француску ради обележавања четврт века од убиства краља Александра, када је и одликована Легијом части. Недуго потом, преминула је у сну, 22. јуна 1961. године, у Лондону. Сахрањена је 3. јула у Фрогмору, надомак замка Виндзор, где су њени посмртни остаци почивали све до 29. априла 2013. године, када су пренети у Србију.⁵⁴

⁵² Павловић, *Лондонски дневник 1945–1946*, 117–118.

⁵³ Павловић, *Лондонски дневник 1945–1946*, 260–261.

⁵⁴ <https://www.vreme.com>, *Povratak kraljica Marije i Aleksandre i kraljevića Andreja*, 27. 08. 2017.

Марица Радојичић, *Слика о животу југословенске краљице Марије Карађорђевић*

Библиографија

Фонд Централног пресбиороа Председништва Министарског савета Краљевине Југославије,
Архив Југославије.

Avramovski, Živko. *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji (1921–1930). Godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu*. Knjiga 1. Beograd: Arhiv Jugoslavije 1986.

Gavrilović, Milan. *Londonski dnevnik*. Beograd: Žagor 2013.

Grol, Milan. *Londonski dnevnik 1941–1945*. Beograd: Filip Višnjić 1990.

Живот једног краља: мемоари Петра II Карађорђевића. Приредио Василије Калезић Београд:
Ново дело 1990.

Јовановић, Слободан. *Слободан Јовановић у емиграцији – разговори и записи*. Београд:
Службени лист СРЈ, Досије 1993.

Косић, Василије. *Инвентар, Двор Краљевине Југославије 1919–1948*. Београд: Архив
Југославије 2003.

Павловић, Коста С. *Ратни дневник 1941–1945*. Београд: Службени гласник 2011.

Павловић, Коста С. *Лондонски дневник 1945–1946*. Београд: Историјски архив 2017.

Povratak kraljica Marije i Aleksandre i kraljevića Andreja, Vreme, 27. 08. 2017.

Стоимировић, Јовановић Милан. *Дневник 1936–1941*. Нови Сад: Матица српска 2000.

Stojadinović, Milan. *Ni rat, ni pakt: Jugoslavija između dva rata*. Beograd: Glas javnosti 2002.

Балфур, Нил, Сели Мекеј. *Кнез Павле Карађорђевић, једна закаснела биографија*. Београд:
Литера 1990.

Бодрожић, Милица. „Краљица Марија Карађорђевић од 1922. до 1940“. *Зборник радова X
конгреса СИЈ*. Група аутора. 437-447. Београд: Завод за уџбенике 1998.

Глигоријевић, Бранислав. *Краљ Александар Карађорђевић у европској политици*. Београд:
ЗУНС 2002.

Елан, Клод. *Живот и смрт Александра I краља Југославије*. Београд: Ново дело 1988.

Маринковић, Александар Тј. *Женидба краља Александра Карађорђевић*. Београд: Вајат 2004.

Николић, Дејан. *Српске краљице и царице*. Деспотовац: Народна библиотека Ресавска
школа 2009.

Поповић, Јован П. *Посјете краља Александра Црној Гори 1925 и 1932. године*. Подгорица:
Књижевна задруга Српског народног вијећа 2012.

Чоловић, Даница, Срђан Чоловић. *Марија Карађорђевић – Краљица мајка*. Београд: Архив Србије 2001.

Marica Radojčić, MA

marica.radojicic94@gmail.com

Independent researcher

The life of Yugoslav Queen Marija Karadjordjevic

Not much has been written about the personality of Queen Maria Karadjordjevic in either Yugoslav or Serbian historiography. The Queen's name is most often mentioned in historiography alongside the name of King Alexander, with no particular reference to her involvement. Besides, the existing literature is imbued with a certain grandeur of her personality and tends to lean more towards journalism than scientific historiography, since it also neglects the methodological principles of historical science. Using archival material, we tried to say a little more in this work about the Queen, focusing on her origins, life before marriage, the heritage she brought to the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes, family life and atmosphere until the King's death, the Queen's life during widowhood, her role at the time, and the impression she left on her contemporaries. At the same time, we wanted to point out the need for more detailed research.

Keywords: Kingdom SCS, Romania, King Alexander, Princess Maria, Queen Mother, Queen Maria's Chancellery, Second World War, emigration, London.